

**Гринюк Тетяна
Кошелюк Володимир**

**ПОЛІТИКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ
РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКИХ
НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ДЕРЖАВАХ
КОЛИШНЬОГО СРСР
У ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД**

Сучасна політико-географічна наукова сфера дозволяє вивчати розмаїття суспільних об'єктів багатоаспектно, комплексно, з урахуванням опосередкованого впливу низки просторових чинників. Важливість цього наукового напрямку визначається перш за все гострою необхідністю обґрунтувати політико-національні та етнонаціональні процеси у світі не лише загалом, за їх фактичною констатацією, а й з намаганням пояснити впливову, іноді визначальну дію часового та просторового формату цивілізаційного чинника. Сучасний етап суспільно-політичного розвитку глобальної геосистеми розкриває новітні тенденції, що формуються під впливом дотичності геополітичних, етнополітичних, національних, політико-географічних інтересів у першу чергу в державах транзитивної економіки, що виступають новими суб'єктами в системі глобальних міждержавних відносин, у тому числі національних, етноконфесійних, ментальних тощо. До таких цікавих наукових об'єктів зі значним суб'єктним проявом належать етнічні меншини, огляд адаптаційних особливостей однієї з яких з урахуванням ментальних рис розвитку може бути корисним.

Російська Федерація (РФ) як держава, що стала правонаступницею Радянського Союзу, зазнала значних геополітичних втрат після його розпаду (20% території, близько 55% населення й економічного потенціалу). Це спричинило майже 15-річний геостратегічний відступ РФ, що унеможливило

збереження набутого СРСР статусу наддержави й ускладнило змістовне наповнення задекларованого нею статусу “велика евразійська держава”.

Проте в державах, які утворилися з колишньої імперії, залишився значний фактор впливу – чисельні групи етнічних росіян, що можуть розглядатися як етнічні меншини. Останні сприймають себе за логікою процесів ідентифікації як членів відмінних націй чи національностей. Вони є не просто групою за фактом етнічної демографії. Це динамічна політична позиція, або, точніше, набір взаємопов’язаних, проте все ж взаємосуперечливих позицій, для яких характерними є принаймні три елементи:

1. публічна заява про членство в етнокультурній нації, відмінній від кількісно чи політично домінантній етнокультурній нації;
2. вимоги до держави про визнання цієї відмінної етнокультурної нації;
3. відстоювання на основі цього певних колективних культурних чи політичних прав тощо.

Відстоювання колективних культурних чи політичних прав, хоча й схоже за формою, проте широко змінюється в своєму конкретному змісті. Воно змінюється в діапазоні від несміливих вимог самоуправління чи освіти на основі мови меншини до максималістських, далекосяжних вимог територіальної чи політичної автономії, які завершуються прагненням повної незалежності.

Інші аспекти позицій національних меншин так само дуже відмінні. Одні сприяють повному співробітництву з інституціями держави, включаючи участь у коаліційних урядах, інші можуть прийняти сепаратистську позицію, не налаштовану на співпрацю¹.

Еліта меншини зазвичай намагатиметься представити меншину як таку, що належить до нації, відмінної від членів титульної, номінально державотворчої, серед яких чи поряд з якими живуть. Це намагання буде таким навіть там, де

міжнародній шлюби та асиміляція з соціологічної погляду розмили чіткі грані між націями.

Чи будуть цю загальну тенденцію національних меншин щодо самовизначення національних рис підтримувати росіяни у неросійських державах-спадкоємцях??. Чи вони також будуть представляти себе як відмінні за національністю, а не просто за мовою, культурою, чи субетнічною належністю – від титульної нації чи національності?

Відповідь не очевидна. З одного боку, через всебічну “російськість” Радянського Союзу в цілому російська національність мала в деяких аспектах дещо меншу національну самосвідомість.

“Російськість” вкривала всю державу; вона була завеликою та загальною, щоб її включити в систему всіх інших національностей. Російськість, як і білий колір шкіри в США, була певним чином невидима; вона сприймалася не як особлива національність, а як загальна норма, точка відліку, універсальна умова, стосовно якої інші національності існували як певне “відхилення”.

У той час, як росіяни насправді посідали у радянському національному режимі особливе місце – одночасно центральне й невидиме, – не слід робити висновок, що вони у державах нащадках є (порівняно з іншими національностями) абсолютно непідготовленими або несхильними до самовизначення у національних рисах.

За часів радянського режиму суспільний статус, лінгвістичні привілеї та культурні вигоди, якими росіяни користувалися по всьому Радянському Союзу, означали, що росіяни скоріше як свою територію вважали весь Радянський Союз, а не Російську республіку. В такому сенсі Російська республіка не мала для росіян того значення, як інші національні республіки для відповідних національностей.

Із втратою значно ширшої “домашньої” території росіяни, які проживають у територіально концентрованих поселеннях в державах-нащадках, ймовірно домагатимуться

перевизначення областей держав, утворення місцевої більшості як власних територій, вимагаючи деякої форми територіальної автономії.

Ймовірні вимоги щодо колективних суспільних прав та (по можливості) територіальної автономії з боку російських національних меншин безпосередньо будуть кидати виклик заявам еліти країн нащадків про унітарну власність того, що вони вважають своїми власними політичними утвореннями та територіями. Такі вимоги, безперечно, можуть сприйматися елітою країн як загроза і фундаментально незаконні, навіть у тому разі, коли політична обережність диктує необхідність певних політичних поступок.

Самовизначення меншин як членів відмінних націй, їхні вимоги суспільних прав у такому форматі можуть зміцнити етнічне самосприйняття та самоідентифікацію державної еліти, посилити намічену тенденцію до визначення своєї нації в етнокультурному, а не лише в цивільно-територіальному сенсі і сприяти прагматичному керівництву розвитком держав, маючи на меті інтереси цієї етнокультурної нації.

Російська еліта вбачає в Росії національну вітчизну для нової російської діаспори, тож вона зобов'язана захищати росіян у колишніх республіках СРСР. Динамічні взаємини між російським вітчизняним націоналізмом, націоналізмами країн нащадків та націоналізмом меншин нової російської діаспори є більш потенційно дестабілізуючим та вибухонебезпечним, аніж будь-який окремо з них узятий.

На сучасному етапі розвитку Російська Федерація значною мірою сприймається як втілення російської нації. За радянського режиму яскраво виражені територіальні та інституційні рамки того, що було задля та від росіян – територіальний та інституційний простір, в якому вони могли жити та працювати як росіяни, – Радянський Союз, а не лише Російська республіка. Їм належала союзна територія, союзні інститути тощо. Проте росіяни не сприймали їх як свої власні³.

Привертає увагу деякий парадокс: росіяни попри свої привілейовані позиції за межами Російської республіки відчували

себе менш привілейованими всередині Росії. Більшість території Росії була формально розділена між неросійськими національностями як їхні національні вітчизни – шістнадцять автономних республік та п'ятнадцять автономних національних утворень нижчого рівня, що у 1989 р. всі були визначені як національні території певних неросійських національностей, і становили разом більшу половину території РРФСР⁴.

За радянських часів національна самосвідомість росіян не була вміщена у територіальні чи інституційні рамки РРФСР. Вона не була для росіян тим, чим інші національні республіки були для їхніх відповідних національностей.

Еліти інших національностей розглядали власні політичні утворення як територіальні та інституційні рамки національної державності й боролися за більш повну незалежність чи автономію в межах цих рамок. Значна ж частина російської політичної еліти не розглядала Російську республіку як втілення російської національної державності. Є також невідповідність між етнокультурною нацією та громадянським населенням. 25 мільйонів росіян проживали в 1989 р. поза РРФСР. Незважаючи на досить значну міграцію до Росії з того часу здебільшого з центральноазіатських республік, велика кількість їх залишилась у колишніх державах СРСР. Вони не є громадянами Росії, проте розглядаються російськими політичними колами, як приналежні у деякому сенсі до Росії, вважаються як законні чи навіть обов'язкові об'єкти інтересу з боку російської держави.

З розпадом Радянського Союзу та раптовим перенесенням юрисдикції над 25 мільйонами росіян до неросійських держав, фундаментальні параметри російської державності було глибоко проаналізовано та відстежено. Проте, щоб не втрачати важелі впливу, РФ негласно підтримує та всіляко схвалює прагнення російських національних меншин до автономії. Але, таке зобов'язання однієї держави захищати права та підтримувати інтереси громадян іншої може сприйматися владою останньої як виклик власному суверенітету та загроза безпеці; вони можуть схилитися до інтенсифікації національних процесів, проти

яких заперечують російські меншини. Більше того, російська державна підтримка може сприяти прийняттю російськими меншинами більш безкомпромісної позиції, ніж та, до якої б вони схилилися без підтримки Росії⁵.

Отже, бачимо, що радянський національний режим з чітким та всебічним регламентуванням статусу нації та національності переніс на країни, що утворилися після розпаду СРСР набір досить глибоких і конфліктних очікувань, які можна було б назвати очікуваннями належності. Еліти країн колишнього СРСР бачать політичні утворення, що несуть назви їхніх націй, як свої власні, такі, що їм належать. Національні ж меншини, передусім росіяни, бачать себе такими, що належать до “зовнішньої” нації; це не може сприяти внутрішньополітичній стабільності й породжує передумови для між-національних конфліктів.

У свою чергу політична еліта РФ, якій у радянські часи не було притаманне національне самоусвідомлення, на даний час бачить російські меншини у неросійських країнах-нащадках такими, що перебувають у невизначеній потенційній проекції щодо новоутвореної російської держави. Ці глибоко укорінені та конфліктні очікування належності, взаємодіючи з конфліктами інтересів, характерними для будівництва держави, зміни режиму, економічної перебудови – можуть сприяти виникненню певних непорозумінь у динамічних взаєминах між неросійськими країнами, російськими меншинами та російською державою, які, в свою чергу, використовуватимуться окремими політичними колами в своїх інтересах, сприяючи виникненню вибухонебезпечних ситуацій⁶.

Отже, механізм запобігання такому сценарію розвитку подій має формуватися у площині пошуку політико-правових, економічних, соціальних, національно-культурних відносин, що створюють цілісну державну систему та репрезентують цивілізаційні засади державницьких позицій, що базуються на стратегічних національних інтересах, визнають добросусідство та сприяють національній консолідації.

¹ *Брюбейкер Роджерс*. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі /Переклад з англ. Олександра Рядова. – Львів: Коловарія, 2006.

² *Саоскоп Сергей*. Русские нового зарубежья / Общественные науки и современность. – Вип. 5. – 1994.

³ *Брюбейкер Роджерс*. Указ. соч.

⁴ *Зайончковська Жанна*. Міграційні процеси після розпаду СРСР / Інститут народногосподарського прогнозування. – М., Російська академія наук, 1994.

⁵ *Зайончковська Жанна*. Назв. праця.

⁶ *Рабинович П.М., Хавронюк М.І.* Права людини і громадянина. – К.: Атака, 2004.